

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

концепції таких користувачів, на думку автора, відповідає критеріям старшої вікової категорії.

Висновки

На завершення потрібно зазначити, що проведений аналіз не охоплює всі аспекти дослідження проблеми презентації особистістю власної сутності в процесі віртуальної комунікації, проте він дозволяє зробити декілька важливих висновків:

По-перше, Інтернет є специфічним комунікативним середовищем з певними притаманними йому ознаками (анонімність, фізична не представленість партнерів та інш.)

По-друге, особливості презентації особистістю власного "Я" в Інтернет-спілкуванні залежать як від об'єктивних факторів (характерних особливостей Інтернету як середовища спілкування), так і від індивідуально-особистісних характеристик людини, а також цілей, з якими вона використовує Інтернет.

По-третє, соціальна ідентичність особистості та Інтернет-комунікація знаходяться у тісному взаємозв'язку.

По-четверте, швидкі темпи комп'ютеризації та наявність великої кількості нерозв'язаних проблем у сфері вивчення проблеми презентації особистістю власного "Я" в процесі віртуальної комунікації, створюють перспективу для подальших наукових досліджень у цій галузі.

Література

1. Арестова О.Н., Бабанин Л.Н., Войскунский А.Е. Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия / Вестник МГУ. Серия XIV. Психология, №4, 1996.-С. 14-20.
2. Белинская Е.П. Социальная психология личности. -М.: Аспект пресс, 2000.-474с.
3. Войскунский А.Е. Интернет – новая область исследований в психологической науке //Ученые записки кафедры общей психологии МГУ.- Вып. 1. - М.: Смысл, 2002.-С. 82-101.
4. Жичкина А.Е. Взаимосвязь идентичности и поведения в Интенете пользователей юношеского возраста.- Автореф. дисс... канд. психол. наук: 19.00.05-/МГУ им. Ломоносова. - М.,2001
5. Жичкина А.Е., Белинская Е.П. Современные исследования виртуальной коммуникации: проблемы, гипотезы, результаты.// Образование и информационная культура.- Т.5.-Вып.-7.-М.: РАО,2000.-С.395-430
6. Жичкина А.Е., Белинская Е.П. Самопрезентация в виртуальной коммуникации и особенности идентичности подростков- пользователей Интернета.// Образование и информационная культура.- Т.5.- Вып.-7.-М.: РАО,2000.-С.431-460.
7. Нестеров В.Ю. К вопросу об эмоциональной насыщенности межличностных коммуникаций в Интернете.-//<http://flogiston.ru/articles/netpsy/netemotions.htm>
8. Фриндте В., Келлер Т. Публичное конструирование Я в опосредованном компьютером общении. //Гуманитарные исследования Интернета/ Под ред. Войскунского.-М.: Можайск-Терра, 2000.-С40-54.
9. Шевченко И.С. Факторы динамичности самопрезентаций в Интернет-общении // <http://psynet.by.ru/texts/shev.htm>
10. Reid. E. Cultural Formations in Text-Based Virtual Realities/ A thesis submitted in fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts. Cultural Studies Program. Department of English. University of Melbourne. January 1994.<http://fun91.kivikko.hoas.fi/~donwulff/irc/cult-form.html>
11. Suler J. The Online disinhibition effect. // <http://www.rider.edu/~suler/psycyber/disihbit.html>

Резюме

В статье раскрываются основные подходы к изучению особенностей презентации личностью своего «Я» в процессе Интернет-коммуникации. Подчеркивается, что особенности личностной самопрезентации в условиях виртуального общения зависят как от объективных факторов (специфических особенностей Интернета как среды общения), так и от субъективных - индивидуально-личностных характеристик субъекта, а так же целей, с которыми он использует Интернет. Освещается вопрос о взаимном влиянии социальной идентичности и Интернет-коммуникации.

Ключевые слова : социальная идентичность, публичное «Я», самопрезентация, Интернет-коммуникация, виртуальный образ

Summary

The main approaches to studying features of presentation of "Self" by the person during the Internet - communications are examined in this article. It is emphasized, that features of personal self-presentation in conditions of virtual dialogue depend as on objective factors (specific features of the Internet as communication environments), and from subjective - individual characteristics of the person, and as purposes with which it uses the Internet. The question on mutual influence of social identity and the Internet - communications is covered.

Key words: social identity, public "Self", self-presentation, Internet - communication, virtual image.

ВПЛИВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН НА ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

У даній статті охарактеризовані напрямки дослідження дитячо-батьківських взаємин та особливості впливу стилів виховання на формування самосвідомості дитини.

Ключові слова: дитячо-батьківські взаємини, самосвідомість дитини, типи сімейного виховання, батьківське ставлення.

Постановка проблеми

Сім'я – соціальний простір розвитку особистості. Сімейні взаємини є тим середовищем, яке формує особистість дитини та детермінує її психічний розвиток (О.О.Бодальов, І.С. Кон, О.Л. Кононко, В.С. Собкін, А.С. Співаковська, В.В. Столін, Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстіцкіс).

Сучасна сім'я включена в різноманітні механізми суспільної взаємодії, а відтак соціально-економічні катаклізми не можуть не сприяти погіршенню міжособистісних взаємин між дорослими і дітьми. Сім'я може бути як могутнім фактором розвитку і емоційно-психологічної підтримки особистості, так і джерелом психічної травми людини і пов'язаними з нею різноманітними особистісними розладами.

Метою нашого повідомлення є теоретичний аналіз напрямів досліджень дитячо-батьківських взаємин та впливу особливостей виховання на формування самосвідомості дитини

Самосвідомість є важливою лінією психічного розвитку дитини, що визначає внутрішню логіку становлення. Любов та прийняття дитини значимими людьми розглядаються, як фактор позитивного самоставлення та самооцінювання особистості [3].

Уявлення про дитину та ставлення до неї дорослого є внутрішньою основою типу виховання, що реалізується через виховний вплив та форми спілкування з дитиною. У зв'язку з цим, в літературі поняття „батьківське ставлення” та „стиль сімейного виховання” нерідко використовуються як синоніми. Виділяють декілька напрямів досліджень стилів сімейного виховання: вивчається їх структура, виявляються та описуються типи батьківського ставлення, розглядаються взаємозв'язки окремих способів впливу та стилів сімейного виховання в цілому на психічний розвиток дитини. Отримані данні представлені як в рамках клінічного, так і психоаналітичного підходів.

В рамках клінічного підходу виділяються та описуються типи сімейного виховання найбільш несприятливі для розвитку дитини (В.І.Гарбузов; Є.А.Лічко, А.С.Співаковська; Е.Г.Ейдемільер; С.Броді та ін.).

При аналітичному підході поведінка розглядається як сума певних елементів, вважається, що батьківське ставлення протягом тривалого часу відносно стійке (Ю.В.Баскіна; А.Я.Варга; В.В.Столін; В.Schaffer тощо).

Зарубіжними та вітчизняними авторами виділені та описані різні типи батьківських ставлень. Більшість класифікацій є описами аномальних типів батьківського ставлення до дитини, що негативно впливає на психічний розвиток дитини. Кожний дослідник будує типологію у відповідності зі своїми науковими поглядами. В якості основи для створення класифікацій беруться емоційні компоненти виховання, способи впливу на дитину, форми контролю, батьківські позиції тощо. Вживання різної термінології та відсутність єдиного принципу побудови класифікації утруднює їх порівняння. Разом з тим, різні типології мають між собою багато схожого. Нерідко за різними назвами приховується опис однієї і тієї ж психічної реальності. В основному різні типології не заперечують, а доповнюють один одного, кожний дослідник робить акцент на одній із сторін взаємодії дорослого та дитини, що дає можливість співставлення певної кількості класифікацій.

Загальним для всіх класифікацій є визнання того, що при умові неадекватного виховання діти відчувають в сім'ї стан особистісної деривації, що розуміється як недостатність або незадоволеність значимих потреб і, перш за все в: 1) індивідуально-адекватній емоційній турботі та любові; 2) саморозкритті, виявленні свого „Я”; 3) емоційному та руховому самовиявленні. Має значення не стільки факт незадоволеності значимих потреб, скільки ставлення до цього суб'єкта, який має яскравий, афективний характер, що проявляється в переживаннях дитини. Слід відмітити характерні риси специфічних порушень виховного підходу: 1) низька згуртованість та протиріччя серед членів сім'ї з питань виховання та пов'язану з цим емоційну напругу та нестійкість у виховному підході батьків до дітей; 2) високий ступінь протиріччя, непослідовності, неадекватності; 3) неадекватно виражена ступінь опіки та обмеженості по відношенню до якихось певних сфер життєдіяльності дітей; 4) стимуляція можливостей дітей за допомогою погроз та моральних засуджень.

Зарубіжні та вітчизняні дослідники встановили зв'язок між типом виховання та формуванням певних характерологічних рис дитини. Так, А.Адлер стверджує, що гіперопіка сприяє розвитку почуття неповноцінності та тенденції до домінування, навіть до тиранії [1]. К.Леонгард вважає, що жорстоке виховання породжує характерологічний розвиток гальмівного типу в поєднанні з несміливістю, боязкістю та одночасним вибірковим домінуванням; непослідовне виховання обумовлює виражені афективні стани; опікуюче виховання – залежність, низький вольовий потенціал; недостатнє виховання – труднощі в соціальній адаптації [4]. В.Schaffer розглядає виховний підхід батьків за двома шкалами: теплота, любов (прийняття) – ворожість (неприйняття, відкидання); контроль (обмеженість) – автономія (вседозволеність). У теплих-дозволених батьків діти проявляють велику активність, соціальну впевненість та незалежність,

товариськість, у деяких випадках – прагнення до командування. У теплих-обмежених батьків діти більш залежні, менш товариські, більш ворожі у своїх фантазіях при одночасній неагресивності та неконкурентності з ровесниками, менш домінантні. Ворожо-обмежуючі батьки провокують ворожість у дітей, не даючи можливість її виразити. Така поведінка батьків призводить до труднощів у взаєминах з ровесниками, соціальної відчуженості. Ворожо-дозволяючі батьки викликають агресивність та важко контролюючу поведінку у дітей [9].

Б.Берельсон, Г.Стейнер, узагальнюючи результати багатьох досліджень, вважають встановленим фактом, що чим менше теплоти, турботи отримує дитина, тим повільніше вона дозріває як особистість, тим більше вона схильна до пасивності та апатичності і тим більш вірогідно, що в подальшому у неї сформується слабкий характер.

Психотерапевт О.І.Захаров робить акцент на взаємозв'язку між тим або іншим домінуючим типом батьківського ставлення та особистісними характеристиками дітей. Прийняття та обмежувальність зі сторони батьків, на його думку, найбільш часто призводить до залежної поведінки дітей (навіюваність, конформність, несамостійність при одночасній достатньо хорошій соціальній пристосованості); неприйняття та обмеженість – до розвитку гальмівних рис особистості (сором'язливість, боязкість, соціальна пристосованість); неприйняття та обмеженість – до розвитку гальмівних рис особистості (сором'язливість, боязкість, соціальна пристосованість); неприйняття та протирічне обмежувально-дозволяюче ставлення батьків – до нестійкості та імпульсивності; прийняття та дозволеність або неприйняття та протирічно обмежувально-дозволяюче ставлення – до формування збудливих рис в особистості; неприйняття з обмеженістю або вседозволеністю з високим ступенем протиріч у стосунках – до агресивності; той самий тип ставлення, але без протиріч – до виражених порушень соціальної адаптації [2].

За параметром „інтенсивність (включеність) емоційного контакту” батьків стосовно дітей виділяють виховні підходи у вигляді прийняття типу гіперопіки (занадто емоційної включеності, надмірно теплового ставлення, гіпертурботи), прийняття типу опіки (включеності, постійного занадто теплового ставлення, турботи), простого прийняття (включеності та достатньо теплового ставлення, турботи, але в цілому ситуативного характеру), неприйняття (невключеності, емоційного відчуження, відсутність турботи). За параметром контролю виділяють ставлення батьків до дітей у вигляді вседозволяючого (все дозволяється, нічого не обмежується); допускаючого (у більшості випадків дозволяється, ніж обмежується); ситуативного (в цілому вседозволеність дорівнює обмеженості) та обмежувального (переважає тотальна обмеженість) типів виховного підходу.

М.Раттер відмічає додаткові фактори, що несприятливо діють на дитину. Це фізичне та психологічне насилля по відношенню до дітей у сім'ї. Психологічна травматизація частіше викликана затриманням теплих батьківських почуттів до дитини або взагалі їх відсутністю, різкою та грубою критикою дитини, образами та залякуванням. Неповага батьками почуття власної гідності дитини спрямована на пригнічення у дитини почуття радощів і любові. При цьому відбувається порушення структури особистості, поведінки, соціального існування, приниження образу „Я”; проблеми встановлення довірливих стосунків з людьми, психологічна ізоляція.

Відмітимо, що у більшості вищезазначених дослідженнях, мова йде скоріше про переважаючий вплив особливостей виховання на становлення самосвідомості дитини поза залежністю від конкретної ролі окремих членів сім'ї.

З позиції неофрейдизму розглядається специфіка батьківської та материнської любові, а також різниця їх виховних впливів на дитину. Так, відмінність материнської любові від батьківської Е.Фромм бачить в тому, що перша – безумовна, а друга – умовна. Материнська любов до дитини не залежить від поведінки дитини. Без материнської любові із життя дитини зникає почуття гарантованої захищеності, емоційного комфорту, а також цінностей своєї особистості. Батьківська любов обумовлена схожістю дитини на батька своєю поведінкою, слідування його порадам, очікуванням, виконання встановлених обов'язків. Батько уявляє світ речей, думок, закону та порядку. Обумовлена батьківська любов відкрита для впливу, її можна добитися, заслужити. На відміну від любові материнської, її можна контролювати. Негативною стороною батьківської любові є те, що її можна загубити у випадку неслухняності. При народженні дитині потрібна безумовна материнська любов фізіологічно та психічно, вона забезпечує дитині психологічний комфорт. Після 6 років дитині вже потрібна батьківська любов, його керівництво. Якщо мати забезпечує дитині безпеку життя, то батько вчить вирішенню соціальних проблем. Ця любов спрямовується принципами та очікуваннями. Батьківська любов сприяє розвитку у дитини почуття власної сили. Синтез материнства та батьківської любові у свідомості дитини – основа її духовної зрілості. Слабке їх синтезування призводить до виникнення неврозів у дітей [5].

Однак слід відмітити, що дитячо-батьківські взаємини (надалі ДБВ) у більшості дослідженнях вивчаються в основному в підсистемі „мати – дитина”. Саме в порушених стосунках „мати – дитина” більшість психологів схильні бачити причини сімейних драм та порушень особистісного розвитку дитини.

У сучасній зарубіжній психолого-педагогічній науці існує розповсюджена точка зору, прихильники якої підкреслюють специфіку та важливість саме соціальної взаємодії для повноцінного психічного розвитку. Увагу до цієї проблеми провернули дослідження Р.Шпіца, в яких вперше було описано явище госпіталізму у дітей, що виховувались в умовах дефіциту соціальних контактів. У таких дітей спостерігались затримки у встановленні локомоторних функцій, патологічні рухові стереотипи, глибока

апатія, збіднення емоційної сфери. В інтерпретації цього явища Шпіц спирався на теорію психоаналізу, яка підкреслювала принципову важливість ранніх стосунків з батьками та особливо з матір'ю для розвитку особистості.

Цю лінію продовжив Д.Боулі та М.Ейнсворт, які сформулювали концепцію етечменту (прив'язаності) як вибіркового афективного ставлення дитини з матір'ю, яка організовує її поведінку. Поведінкова система прив'язаності – одна з основних систем поведінки, яка дозволяє індивіду триматися поблизу один від одного або кількох важливих для нього осіб і проявляється тільки в ситуації страху, втоми та хвороби. Подальший розвиток цієї концепції призвів до розширення функцій етечменту – від забезпечення безпеки, що дозволяє долати перешкоди в самому ранньому дитинстві, до „надійної бази”, яка сприяє розвитку всіх видів навичок та вмінь в більш пізніші вікові періоди. В класичному підході етечменської поведінки в центрі уваги розглядається дитина та зв'язок, що формується у неї з матір'ю. В той же час підкреслюється роль сенситивності матері та її ролі у формуванні та регуляції взаємодії.

Зовсім інший підхід до вивчення материнсько-дитячих стосунків представлений у роботах Т.Бразелтон, Е.Стерн, Е.Троніч, Т.Філд. Вони розглядають дитячо-материнську взаємодію як організацію діадної поведінки. Особливий інтерес тут викликає ступінь адаптації у взаємодії, що визначає якість взаємодії і, як наслідок, якість зв'язку між матір'ю та дитиною. В цьому підході не тільки враховується сенситивність матері стосовно дитини, але і підкреслюється здатність дитини брати участь у взаємодії. При цьому взаємодія розглядається як система, що регулюється обома партнерами, які постійно вносять зміни у свою поведінку на основі зворотнього зв'язку від іншого. Таким чином, в цих діадних стосунках дорослий виділяється як особливий об'єкт, формується образ іншої людини, взаємодія з якою опосередковує специфіку комунікативного стилю дитини та її ставлення до оточуючих [8].

Спираючись на положення вищезазначених концепцій, ми можемо зробити висновок, що для успішного подолання складних ситуацій для дитини найбільш значимими є емоційно близькі стосунки з матір'ю, які забезпечують їй почуття безпеки, знижують рівень тривоги та сприяють ефективній протидії труднощам.

Саме тому при зіткненні зі складною ситуацією дитина використовує стратегію етечменту, що передбачає її активну поведінку, спрямовану на встановлення близькості з матір'ю.

Найбільш цікавими та цінними для нашого дослідження є класифікації стилю батьківського виховання, пов'язані з параметром батьківського контролю. Так, А.Болдуїн виділив два стилі практики батьківського виховання – демократичний та контролюючий [6].

Демократичний стиль визначається наступними параметрами: високим рівнем вербального спілкування між дітьми та батьками; включеністю дітей в обговорення сімейних проблем, врахуванням їхньої думки; готовністю батьків прийти на допомогу, якщо це потрібно, одночасно вірою в успіх самостійної діяльності дитини; обмеженням власної суб'єктивності у баченні дитини.

Контролюючий стиль включає значні обмеження поведінки дітей: чітке та ясне роз'яснення дитині змісту обмежень, відсутність розбіжностей між батьками та дітьми з приводу дисциплінарних засобів. Як було відмічено автором, в сім'ях з демократичним стилем виховання діти характеризувались помірно вираженою здібністю до лідерства, агресивністю, прагненням контролювати інших дітей, але самі діти важко піддавались зовнішньому контролю. Діти відрізнялись також хорошим фізичним розвитком, соціальною активністю, легкістю вступу у контакти з ровесниками, однак вони не характеризувались альтруїзмом, сенситивністю та емпатією. Діти батьків з контролюючим типом виховання були слухняними, боязкі, не дуже наполегливі у досягненні власних цілей, неагресивні. При змішаному стилі виховання дітям властива навіюваність, слухняність, емоційна чутливість, неагресивність, відсутність допитливості, оригінальності мислення, збіднена фантазія. Однак ця класифікація має дещо описовий характер.

Дж.Боулбі в циклі своїх досліджень робив спроби подолати цей недолік, виокремивши сукупність дитячих рис, пов'язаних з фактором батьківського контролю. Ним були виділені три групи дітей.

Перша група „компетентні діти” – зі стійким хорошим настроєм, впевнені у собі, з добре розвинутим самоконтролем власної поведінки, вмінням встановлювати дружні стосунки з ровесниками, допитливі, ці діти не уникають нових ситуацій.

Друга група об'єднує дітей, що уникають контактів з батьками. Для цих дітей характерним є переважанням сумного настрою, уникання нових та фруструючих ситуацій, вони важко встановлюють контакти з ровесниками

Третя група „незрілі діти” – невпевнені у собі, з поганим самоконтролем, з реакціями відмови у фруструючих ситуаціях.

Автор виділив також чотири параметри батьківської поведінки, що відповідають за описані паттерни дитячих рис.

Перший параметр -- батьківський контроль. Таким батькам властиве здійснення сильного впливу на дітей, здатність настояти на виконанні своїх вимог, послідовність в них. Контролюючі дії спрямовані на модифікацію проявів залежності у дітей, агресивності, розвиток ігрової поведінки, а також на більш успішне засвоєння батьківських стандартів та норм.

Другий параметр – батьківські вимоги, що сприяють розвитку у дітей зрілості; батьки прагнуть, щоб діти розвивали свої здібності в інтелектуальній, емоційній сферах, міжособистісному спілкуванні, настоюють на необхідності і праві дитини на незалежність та самостійність.

Третій параметр – способи спілкування з дітьми під час виховних впливів: такі батьки прагнуть використовувати переконання для того, щоб добитися слухняності, обґрунтовують свою точку зору та одночасно готові обговорювати її з дітьми, вислуховують їх аргументацію.

Четвертий параметр – емоційна підтримка: батьки здатні висловлювати співчуття. Любов і тепле ставлення, їх дії та емоційне відношення сприяють фізичному та духовному росту дітей, вони відчувають задоволення та гордість від успіхів дітей. Виявилось, що комплекс рис компетентних дітей відповідає наявності у батьківському ставленні всіх чотирьох вимірів – контролю, вимогливості до соціальної зрілості, спілкування і емоційної підтримки, тобто оптимальною умовою виховання є поєднання високої вимогливості та контролю з демократичністю і прийняттям. Батьки дітей, що уникають контактів та незрілих дітей мають більш низький рівень всіх параметрів, ніж батьки компетентних дітей. Крім того, для батьків дітей, що уникають контактів, характерне більш контролююче та вимогливе ставлення. Батьки незрілих дітей виявились абсолютно нездатними до контролю дитячої поведінки із-за власної емоційної незрілості [7].

Із аналізу літератури слідує, що найбільш розповсюдженим механізмом формування характерологічних рис дитини, що відповідають за самоконтроль та соціальну компетентність, виступає інтеріоризація засобів та навичок контролю, що використовуються батьками. При цьому адекватний контроль передбачає поєднання емоційного прийняття з високим обсягом вимог, їх ясністю, не протиріччям та послідовністю у пред'явленні дитині. Діти з адекватним рівнем контролю зі сторони батьків характеризуються хорошою адаптованістю до соціального середовища та спілкування з ровесниками, активні, незалежні, ініціативні, доброзичливі та емпатійні.

Слід відмітити, що не дивлячись на безліч досліджень батьківських стосунків та їх впливу на різні сторони розвитку дитини, сьогодні не існує єдиного розуміння норми батьківського ставлення. Дослідників в першу чергу цікавить його аномалія, а поняття „норма” розкривається від зворотнього, тобто відсутність порушень дитячо-батьківських взаємин. В принципі практичне існування „співробітництва”, „кооперації”, „безумовної любові” тощо не підтверджується конкретними дослідженнями.

В своєму дослідженні ми виділяємо наступні найбільш істотні, на наш погляд, характеристики гармонійних або конструктивних дитячо-батьківських взаємин:

- задоволення в системі дитячо-батьківських взаємин базових потреб дитини таких як, потреб у безпеці та аффіліації, а також потреб, що виникають в процесі дитячо-батьківських взаємин (прийняття та визнання індивідуальності дитини і збереження свого „Я” як автономної реальності);
- достатній рівень рефлексії батьків на індивідуальні особливості дитини, а саме, розуміння їх соціально-психологічної природи;
- свідомо організації конструктивного стилю взаємодії з дитиною адекватного її індивідуальним особливостям.

Отже, враховуючи вищезазначене можна стверджувати, що дитячо-батьківські взаємини – це складне багатофакторне явище, що має свою специфіку, структуру, зовнішні прояви та фактори. Ці взаємини розглядаються як фактор, що здійснює вплив на різні сторони розвитку дитини, головним чином на формування її індивідуальних особливостей, соціальний розвиток та психічне благополуччя.

Висновки

Теоретичний аналіз по заявленій проблемі дозволяє зробити нам наступні висновки:

1. Дитячо-батьківських взаємин ми визначаємо як процес та результат індивідуального, суб'єктивно-вибіркового відображення сімейних зв'язків, що опосередковують внутрішню та зовнішню активність батьків і дітей в їх спільній діяльності.

2. Специфіку взаємин визначають перш за все стосунки в системі „дорослий – дитина”, на формування яких здійснює вплив особистість самого дорослого, індивідуальні особливості дитини, а також особливості сімейних взаємин та соціокультурні фактори.

3. В більшості психологічних досліджень дитячо-батьківських взаємин вивчаються в підсистемі „мати – дитина”, тобто порушення в ній стають основними причинами порушення особистісного розвитку дитини. Тому, ми вважаємо, що для успішного подолання складних ситуацій найбільш значимими для дитини є емоційно близькі стосунки з матір'ю.

4. Гармонійними дитячо-батьківськими взаєминами ми вважаємо ті, в системі яких батьками здійснюється свідомо організації конструктивного стилю взаємодії з дитиною, адекватного її індивідуальним особливостям при розумінні їх соціально-психологічної природи.

5. Самосвідомість дитини є фактором психічного розвитку дитини і визначає її внутрішню логіку. Любов та прийняття дитини іншими значимими людьми розглядаються, як фактор позитивного самоставлення та самооцінювання особистості.

Перспективою нашого дослідження ми вбачаємо у розробці психолого-педагогічних умов запобігання порушенням дитячо-батьківських взаємин.

Література

1. Адлер А. Понять природу человека. – СПб.: Академический проект, 2000. – 256 с.
2. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка. – М.: Просвещение, 1986. – 128 с.

3. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). – К.: Стило, 2000. – 336 с.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности : Пер.с нем. – К.: Вища школа, 1981. – 392 с.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Республика, 1994. – 446 с.
6. Baldwin J. Child psychology // Annual Review of Psychology. V.J. 1956.
7. Bowlby J. Childhood mourning and its implications to for psychiatry. American Journal of Psychiatry, 1961, 118, p. 481-498.
8. Brazelton T.B. Toddlers and parents. N.Y.: a Delta Book, 1974, 250 p.
9. Schaffer H. P., Emerson P.E. Patterns of response to physical contact in early human development – j. of child psychology and Psychiatry, 1964, 5. – P. 1 –13.

Резюме

В данной статье представлен теоретический анализ направлений исследования родительско-детских взаимоотношений и влияния особенностей воспитания на формирование самосознания ребенка

Summary

In given article the theoretical analysis of directions of research of child-paternal mutual relations and influences of features of education on formation of consciousness of the child is submitted

УДК 159.923.2-053.6

В. Н. Красновский

АРХИТЕКТУРА САМОСОЗНАНИЯ В ОПЫТЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ПОДРОСТКА

Автор розмiркує над тим, який досвiд отримує пiдлiток у соцiальному просторi сучасного суспiльства. Самосвiдомiсть є важливою похiдною, свого роду соцiально - архiтектурною логiкою досвiду. Саме йому пiдростаюча особистiсть завдячує можливистю оволодiння складними феноменами суспiльства. Показником успiшної соцiальної орієнтації виступає соціалізація - найточніший iндикатор пiдлiткової зрiлостi.

Процес соцiального самоусвiдомлення рефлектує проблему становлення особистісного розвитку, що повинен бути аксіологічно об'єктивованим та орієнтованим на цінності, які будуть визначати характер життєдiяльностi.

Ключові слова: свiдомiсть, самосвiдомiсть, соціалізація, пiдлiтковий вiк, "самiсть", субкультура, цінності, оцiнка, молодiжне середовище, iдентичнiсть, моральнi переконання.

Постановка проблеми

Самосознание с точки зрения его смысла не простое и противоречивое понятие. Это не только сложный психический процесс. Сознание превращает человека в предмет собственного рассмотрения, но оно может подразумевать и путь сознания в особую реальность, что дало Фридриху Ницше отнести его к самостоятельному субъекту, который он назвал «Само» (11). С точки зрения всех тонкостей и существенных особенностей в самом человеке, «Само» не эксплицируемое, не до конца проявляемое явление. Именно по этому поводу О. Иванов высказал мысль о невозможности переоценивать тождество Я и Само. Он пишет: « В самовластности...(Само) уже не имеет места, ... установлена область, где человек «не мыслим вне мысли», где между его бытием и мыслью нет никакого зазора, ...(а) основой... является самосознание (4,14). Ведь самосознание – это всегда встреча человека с самим собой. Притом всего человека. Частичной, неполной она быть не может. В самосознании тотальный человек... неизбежно доходит до своей онтологической границы, до предела своего бытия в человеческом качестве и даже частично переступает его для того, чтобы взглянуть на себя как бы «со стороны» (4,23)». То, что человек может переступить через свое «человеческое качество» говорит нам о его непостоянстве. Степень проявления этого качества в разных ситуациях проявляет себя индивидуально. Она может быть вполне утраченной или стать эталоном, определяя самобытие человека. Именно в этих онтологических границах самосознание обнаруживает себя в социальном пространстве.

Самосознание возникло, когда человек научился самостоятельно противопоставлять свою индивидуальность социальной общности, осознавая свою самость. Л. Коростылева разделяет «самость» личности на такие блоки: когнитивный (Что я могу знать?), поведенческий (Что я должен делать?), регулятивный (На что я могу надеяться?). Она замечает, что реализация этих блоков усложняется проблемой сочетания внутренних стимулов и внешних условий саморазвития (8).

Отметим также, что самосознание стало основой целенаправленного конструирования априорных форм сознания, куда входят научное знание, деятельность и общение. Человек сумел создать свой культурный и предметный мир, реализовать грандиозные проекты перестройки окружающего его бесконечного пространства (среды обитания), изменить образ мира и картировать его. Самосознание индивидуализировало сферу социальной деятельности человека. Ему мы также обязаны умением различать прошлое, настоящее и будущее, что позволило человеку увидеть себя в трех модусах исторического пространства.

А. Агафонов соотносит самосознание как «понимающее себя сознание». Он отмечает, что факты сознания могут дифференцироваться « на осознаваемые и неосознаваемые явления» (1,15), но « содержание

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовізації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарєва О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема ...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20